

בין ארדואן, מיצוטאקיס וביידן: הדינמיקה המתפתחת במשולש אנקרה-אתונה-ושינגטון

גליה לינדנשטראוס, כריסטוף בקר¹ ורמי דניאל | 12 ביוני, 2022 | גיליון 1608

הכרזתו של נשיא טורקיה רג'פ טאיפ ארדואן ב-23 במאי כי ראש ממשלת יוון, קיריאקוס מיצוטאקיס, "לא קיים יותר עבורו", מצינת שפל חדש במערכת היחסים הטעונה בין טורקיה ליוון. דבריו עומדים בניגוד חד לא רק לניסיונה הקודם של אנקרה להרגיע את המתח בין שתי המדינות, אלא גם ל"דיפלומטיית החיוכים" של טורקיה כלפי מספר מדינות באזור. הסבר אפשרי לניגוד זה, מעבר לשיקולים כלכליים ופנימיים, הוא המשולש טורקיה-יוון-ארצות הברית והתחושה באנקרה שההתקרבות בין ארצות הברית ליוון היא על חשבון טורקיה. המתיחות הגוברת בין טורקיה ליוון תקשה על ישראל לאזן בין התקרבותה המחודשת לטורקיה לבין יחסיה הטובים עם אתונה וניקוסיה.

ההכרזה של נשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, ב-23 במאי, כי ראש ממשלת יוון, קיריאקוס מיצוטאקיס, "לא קיים יותר עבורו", מצינת שפל חדש במערכת היחסים הטעונה בין טורקיה ליוון. האמירה מתוספת להפרות רבות יותר מבעבר של המרחב האווירי של יוון, וזאת לאחר מה שנראה היה כהתקרבות מחודשת בין שתי המדינות, שהתנפצה בתוך שבועות ספורים בלבד. המתיחות המתמשכת המתלווה לסכסוך היווני-טורקי, הגיחה שוב בין 2018 ל-2020. העלייה באטרקטיביות מזרח הים התיכון בזכות הפוטנציאל האנרגטי שלו, הציפה מחדש סוגיות אשר לגביהן אין הסכמה בין המדינות: המחלוקת לגבי שאלת פירוז האיים היוונים במזרח הים האגאי, סוגיית קפריסין וטענות סותרות בנוגע לגבולות הימיים – נושאים הקשורים זה בזה, שהביאו להסלמה צבאית שלא נראתה מאז 1996.

ב-2021 נרשמה נקודת מפנה, כאשר אנקרה, אשר מצאה את עצמה מבודדת במישורים האזורי והבינלאומי, הסכימה עם אתונה לחדש את שיחות הגישוש בין המדינות. אולם לאחר שמיצוטאקיס וארדואן נפגשו במאוס 2022 באיסטנבול, בפגישה שנראה שהייתה קונסטרוקטיבית, השעון הוחזר ל-2020: בתגובה לפרובוקציות הבוטות יותר של חיל האוויר הטורקי בחדירה למרחב האווירי של יוון החליטה ממשלת יוון למנוע את השתתפות טורקיה בתרגיל "Tiger Meet" של נאט"ו, שנערך במהלך מאי ביוון. אנקרה מחתה, בטענה שהצד

¹ כריסטוף בקר הוא סטודנט בתכנית לתואר שני בלימודי ביטחון ודיפלומטיה של אוניברסיטת תל אביב, ומתמחה ב-INSS.

היווני הקדים והפר את המרחב האווירי של טורקיה. באותו החודש נעצרו כ-600 מהגרים על ידי משמר החופים היווני בזמן שניסו לחצות את הים האגאי מטורקיה, ויוון האשימה שוב את אנקרה בהפרת מחויבותה על פי ההסכם מ-2016 בנושא הפליטים בינה לבין האיחוד האירופי.

דבריו הבוטים של ארדואן על מיצוטאקיס באו לאחר ביקור של שלושה ימים של ראש ממשלת יוון בארצות הברית באמצע מאי, ששיאו היה הנאום שנשא לפני מושב משותף של בתי הקונגרס (הראשון אי פעם לעשות זאת מבין ראשי ממשלת יוון). ביקורו של מיצוטאקיס המחיש את השיפור ביחסי יוון-ארצות הברית ואת היחס היווני החיובי יותר כלפי נאט"ו. במשך תקופה ארוכה התאפיינה התפיסה היוונית בספקנות בסיסית ביחס לנוכחות האמריקאית באזור, למרות חברותה של אתונה בנאט"ו מאז 1952. קיומו של שמאל חזק ביוון, המדגיש התנגדות כלפי ארצות הברית ומסרב לשכוח את התמיכה האמריקאית בחונטה ששלטה ביוון בשנים 1967 - 1974, וכן המעורבות המוגבלת של וושינגטון בכל שנות הסכסוך בין אתונה לאנקרה (שתיהן בעלות ברית במסגרת נאט"ו) הציבו אתגר משמעותי ליחסי יוון-ארצות הברית במשך תקופה ממושכת. במקביל, היוונים חולקים קשרים תרבותיים וכלכליים עם רוסיה, אשר נתפסת כקרובה מאוד, במיוחד בהיבט הדתי - יחסים שאף התקיימו במהלך המלחמה הקרה.

פנייתו של יוון לכיוון וושינגטון, כשהיא מותירה מאחור את עמדתה ארוכת השנים, משקפת התפתחויות שקרו בזירה הבינלאומית:

ראשית, מאז 2018 התדרדרו בקצב מהיר היחסים החיוביים עם מוסקבה. רוסיה הואשמה אז בהתערבות בזירת הפנים ביוון, בתקופה שבה התקיים משא ומתן על קבלתה של מקדוניה (כיום צפון מקדוניה) לנאט"ו. בנוסף, על רקע הפלישה הרוסית לאוקראינה, יחסי יוון-רוסיה הגיעו לשפל בעקבות מותם של 12 אזרחים המשתייכים למיעוט היווני כתוצאה מהפצצה רוסית בחוף הים השחור האוקראיני. התקרית הביאה להתפרצות זעם ציבורי ביוון. הפנייה החדה של אתונה לכיוון וושינגטון ונאט"ו, כולל עמדתו הברורה של שר החוץ היווני, ניקוס דנדיאס, "לקבל את פני שבדיה ופינלנד למשפחת נאט"ו", נתפסת באופן שלילי במוסקבה.

יתר על כן, ניתן לומר שיחסי יוון-ארצות הברית הם תמונת ראי של יחסי טורקיה-ארצות הברית: בזמן שהיחסים בין אתונה לווינגטון מעולם לא היו טובים יותר, נראה כי אנקרה וווינגטון לא מצליחות להתגבר על מספר מחלוקות – למרות שיפור מסוים ביחסים בעקבות המלחמה באוקראינה. מהלכים מצד טורקיה, שנעשים בניגוד לציפיות של שותפותיה המערביות, הם תופעה שחוזרת על עצמה, כפי שממחישה התנגדותה של טורקיה להגשת הבקשות של שבדיה ופינלנד להצטרף לנאט"ו. אנקרה מתרעמת על כך שאין מספיק הבנה לצורכי הביטחון שלה, במיוחד בנוגע לארגון המחתרת הכורדית, ה-PKK ולשלוחה הסורית שלו. העובדה שאפילו הרכישה מארצות הברית של מטוסי F-16 וערכות לשדרוג F-16 התגלתה כמאתגרת – עוד לאחר שהודחה מפרויקט F-35 בעקבות החלטתה לרכוש מערכות הגנה אווירית S-400 מרוסיה – מתפרשת באנקרה כיחס חריג כלפיה בלבד וכמהלך שאינו צודק.

ניתן אפוא לומר, שהיחסים הבילטרליים של וושינגטון-אתונה ו-וושינגטון-אנקרה משפיעים אלה על אלה. נראה כי מאמצי מיצוטאקיס בארצות הברית הם דרך לאזן את טורקיה, שהפעילה מצדה מאמץ דיפלומטי ניכר במזרח הים התיכון בשנה החולפת. יוון עוקבת מקרוב אחר מאמצי הנורמליזציה של אנקרה בחודשים האחרונים מול מספר מדינות מפתח, ובכללן ישראל. במקביל, ראש ממשלת יוון התכוון שביקורו (אירוע שתוכנן מאז 2020) יימלא את הוואקום שנוצר בעקבות המתיחות המתמשכת בין טורקיה לארצות הברית.

הודעת מיצוטאקיס כי ארצו תנסה להשתלב בתוכנית ה-F-35, האזכורים שהשמיע בנאומו בפני המושב המשותף של בתי הקונגרס על ההפרות הטורקיות של המרחב האווירי של יוון, וכן קריאתו למחוקקים האמריקאים לגלות זהירות ב"החלטות על רכש ביטחוני הנוגע למזרח הים התיכון", התפרשו בטורקיה כמהלכים אנטי-טורקיים, מה שיכול להסביר את דבריו הבוטים של ארדואן על ראש ממשלת יוון. באופן כללי, למרות שברור שההכרח למצוא תחליף וגבוי לצורכי ארצות הברית באזור, שבעבר מולאו על ידי טורקיה, הוא בין הסיבות העיקריות לכך שוושינגטון שיפרה את יחסיה עם אתונה, אנקרה מתרעמת על הניסיון האקטיבי של יוון למשוך את ארצות הברית לסמוך יותר על אתונה.

המתיחות הגואה בין טורקיה ליוון מנוגדת ל"דיפלומטיית החיוכים" של טורקיה כלפי שחקניות אחרות במערכת האזורית, ביניהן איחוד האמירויות, ערב הסעודית, ישראל ומצרים. מה יכול להסביר את הגישה השונה הזו?

ראשית, קיימת תחושה באנקרה שיש "כלים שלובים" בין יחסי יוון-ארצות הברית ויחסי טורקיה-ארצות הברית. חברותן בנאט"ו, תחושת התחרות על הטבות אמריקאיות, היסטוריה משותפת מתוחה וסוגיות חשובות נוספות שאינן פתורות, חברו למתיחות מתמשכת אשר אינה קיימת ביחסים הבילטרליים אחרים של אנקרה.

שנית, בניגוד למדינות המפרץ, שלהתקרבות אליהן יש מימד כלכלי מודגש, הסבירות שיוון תספק לטורקיה השקעות זרות ישירות נוספות משמעותיות היא זניחה. בנוסף, נקודות המחלוקת בין אנקרה לאתונה מתייחסות גם לנושאים בעלי משמעות כלכלית, כגון תיחום המים הכלכליים הבלעדיים.

ולבסוף, ברמה הפנימית, הבחירות הקרבות לפרלמנט ולנשיאות, המתוכננות לשנת 2023, משפיעות גם הן על החלטותיו של ארדואן. מעטות הסוגיות בעלות ההשפעה המאחדת על הציבור הטורקי יותר מאשר הסכסוך היווני-טורקי והטינה הטורקית כלפי התביעות היווניות (והיווניות-קפריסאיות) למים כלכליים בלעדיים. דוקטרינת "המולדת הכחולה", שפותחה על ידי חוגים צבאיים וממשלתיים באנקרה ואשר מסכמת את תביעותיה המקסימליסטיות של טורקיה במזרח הים התיכון, הפכה כלי לגיוס דעת הקהל הטורקית סביב מה שנתפס כהגנה על זכויותיה הלגיטימיות של טורקיה ועל ריבונותה.

באופן כללי יותר, לאור המצב הכלכלי המתדרדר של המדינה, המייצר מרמור רב בקרב האוכלוסייה הטורקית נגד הממשלה, וכן הסקרים שמצביעים על תבוסה אפשרית של ארדואן והקואליציה שלו ב-2023, ממשלת טורקיה עושה שימוש נרחב יותר ברגשות לאומנים כדי לחזק את מעמדה. ניתן לראות זאת באיומים של אנקרה להגביר את פעילותה נגד הכוחות הכורדים בצפון סוריה ובצפון עיראק, וגם במהלכים שלה במזרח הים התיכון. בעשותו כך, ארדואן מנסה להגביר את התמיכה הציבורית בו ובמפלגה הלאומנית בטורקיה, שהיא בעלת ברית חיונית לנשיא, ואשר לפי סקרי דעת קהל עלולה להיחלש בבחירות לפרלמנט ב-2023.

המתיחות בין טורקיה ליוון גוברת בתקופה שטורקיה וישראל מנסות לשפר את היחסים ביניהן. התרחשות זו מוסיפה רובד של קושי לניסיון של ירושלים לאזן בין יחסיה עם קפריסין ויוון, לבין יחסיה עם טורקיה. מצב זה מצריך תגבור של המאמץ של קובעי המדיניות בישראל לשמור על כנות ושקיפות מול אתונה וניקוסיה בכל הקשור להתפתחויות חדשות מול אנקרה. הרטוריקה הקשה של טורקיה נגד יוון היא תמרור אזהרה לכך שפתיחת הדף החדש ביחסי החוץ של טורקיה מלווה הסתייגויות רבות, ובהתאם לכך, ישראל צריכה להיות זהירה. בנוסף, על ירושלים לתכנן כיצד תגיב במקרה שהמתיחות בין יוון לטורקיה תסלים לכדי עימות אלים במזרח הים התיכון - אזור בעל חשיבות אסטרטגית לישראל. למרות שבמצב העניינים הנוכחי אין לישראל הרבה מה לעשות כדי להפיג את המתיחות בין טורקיה ליוון ובין טורקיה לקפריסין, עדיין עליה לחשוב על דרכים שיאפשרו לה לתמוך, במישרין או בעקיפין, במאמצים לייצב את היחסים בין מדינות האזור.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט